EL CASTELL DE MADRONA

Xavier Bellés

Hom troba lligat el castell de Madrona a la figura quasi llegendària de Guillem de Berguedà, el vescomte trobador del s. XII, que en fou un dels posseïdors. Tal i com consta en el seu testament, en tingué quatre més: el de Puig-reig, el de Casserres, el de Montmajor, i el d'Espinalbet, sent el de Madrona i el de Puig-reig els més importants i on residí més temps (1).

Sembla que el castell de Madrona, àmpliament ressenyat amb aquest nom a la documentació històrica, seria sinònim de Castellberguedà (2), encara que aquest darrer nom no apareix mai com a tal en els documents sobre el patrimoni vescomtal de Berguedà. Un parell de sirventesos del vescomte trobador, però, suggereixen que Castellberguedà seria el nom popular del seu castell de Madrona (1) (3).

Hi ha un cert consens en considerar que el castell de Madrona hauria estat situat a la serra de Queralt. Diverses referències documentals, el topònim del puig del Castellberguedà, al costat del santuari de la Mare de Déu de Queralt, l'església propera de St. Pere de Madrona, i la pròpia situació estratègica de la serra de Queralt, venen a recolzar-ho.

Pel que fa a l'emplaçament exacte del castell, però, trobem a la literatura recent opinions ambígües, de vegades contradictòries. Certament, contràriament al que s'escau amb altres castells de la comarca, com el de Blancafort (4) o d'altres (5), del que fou el castell medieval de Madrona no en resten gairebé vestigis, la qual cosa no ajuda gaire a precisar la seva situació. Tanmateix, hi ha una sèrie d'indicis en aquest sentit que mereixen potser una certa atenció. El propòsit d'aquesta nota és comentar-los, i aprofitar l'avinentesa per donar una visió resumida i de conjunt sobre les dades que hom posseeix del que fou un dels castells més importants del nostre vescomte trobador.

Fotografia de principis de segle de la banda de ponent del santuari, on hom pot hi veure restes encara ben vistents de fortificacions. (Fotografia feta per Àngel Toldrà Viazo, de Barcelona, i facilitada per Manuel Sistach.)

Notes històriques

Tant l'article de Català Roca (2) com el de Santandreu i Vigué (6) aporten un bon recull de dades documentals que fan referència al castell de Madrona. Ací ens limitarem, doncs, a resumir aquelles que poden resultar més significatives.

La referència que hom esmenta com a més antiga és un document de l'any 980, pel qual el comte Oliba i la seva esposa Ermengarda donen un alou situat a Vilosiu, dins del terme de *castro Madronae*, al monestir de St. Llorenç prop Bagà. Hom sap també que a finals del s. XI el castell de Madrona fou possessió dels comtes de Cerdanya, i a principis del s. XII apareix com a propietat d'en Dalmau Bernat, vescomte de Berguedà. El 1135 el vescomte Guillem de Berguedà presta jurament al comte de Barcelona pels castells de Madrona, Casserres i Montfalcó, i en el testament d'aquest vescomte, del 1183, torna a ser esmentat el castell de Madrona, que rep el seu fill homònim Guillem de Berguedà, el trobador (7). Quan aquest féu testament, el 1187, deixà el castell al seu germà Berenguer.

Anteriors a la redacció d'aquests testaments hom coneix, entre d'altres, un parell de documents recollits al cartulari de Poblet, que potser s'escau també esmentar. En un d'ells, del 1173, Guillem de Berguedà, la seva esposa Berenguera i els seus fills Guillem (el trobador), Ramon, Berenguer i Ferrer, fan donació dels ports de Tagast i Campllong (Madrona és registrat com a límit) al monestir de Sta. Maria de Poblet. L'altre document és del 1174 i reflecteix la venda al mateix monestir que fan Ramon d'Avià, la seva esposa Saurina i el seu fill Ramon d'unes pastures situades entre els castells de Madrona, Peguera i Blancafort. L'interès d'aquest document en el nostre context rau en que entre els signants consta un tal R. de Madrona, possible castlà del castell que ens ocupa.

Aquest personatge deu ser el mateix Ramon de Madrona que l'any 1183 fa testament, tot manifestant que vol ser enterrat a St. Pere de Madrona. Entre els signants d'aquest testament hom troba al propi Guillem de Berguedà, el trobador (1) (8).

D'aquest tipus de documents de donació o de compra-venda, on s'esmenta el castell de Madrona, n'hi ha diversos esglaonats al llarg del s. XII. Després, però, gairebé no es troben referències documentals concretes. L'únic cas que hom coneix és una relació de castells de possessió reial del primer quart del s. XIV, en què torna a aparèixer el castell de Madrona, sense més detalls.

Localització

Com ja hem esmentat, les opinions manifestades en els treballs precedents que parlen del castell de Madrona coincideixen en situar-lo a la serra de Queralt, però les discrepàncies i ambigüitats sorgeixen a l'hora de precisar més la localització. Martí de Riquer, a l'obra *Els castells medievals de Catalunya,* que féu en col·laboració amb Lluís Monreal (9), situa el castell de Madrona *«al costat del santuari de la Mare de Déu de Queralt, on es veuen encara alguns murs i restes de torres»*. Posteriorment (10) aquest mateix autor el localitza al puig del Castellberguedà, que s'aixeca al costat de ponent del santuari, i en la seva obra monogràfica sobre Guillem de Berguedà (1) el situa, si fa no fa, en l'emplaçament de l'actual santuari. Més recentment, Santandreu i Vigué (6) i Forner (3) estenen la distribució del castell de Madrona, en sentit ampli, a gairebé tota la meitat oriental de la serra de Queralt, des del puig del Castellberguedà i l'actual santuari fins a l'església de St. Pere de Madrona. Aquest darrer autor, a més, presenta quatre fotografies del santuari, una d'elles del 1876 i les altres tres de principis de segle, on hom pot veure restes encara molt vistents de fortificacions, que identifica amb els murs del castell de Madrona.

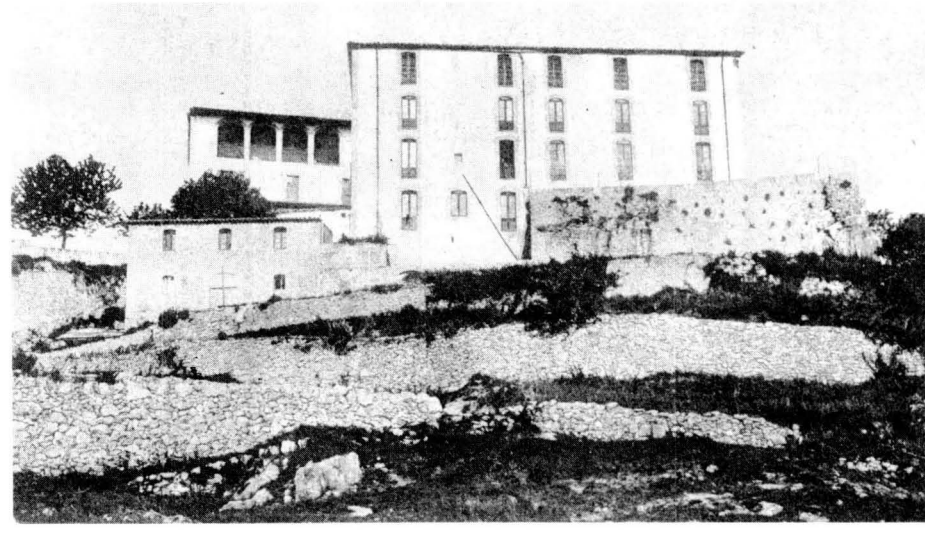
Aquests precedents perfilen la hipòtesi que el nucli central del castell de Madrona podria haver estat situat a l'emplaçament del santuari, i que potser hi hauria hagut també alguna fortificació auxiliar al puig del Castellberguedà. L'església de St. Pere de Madrona apareix clarament vinculada al castell i dins del seu terme.

L'indret del santuari

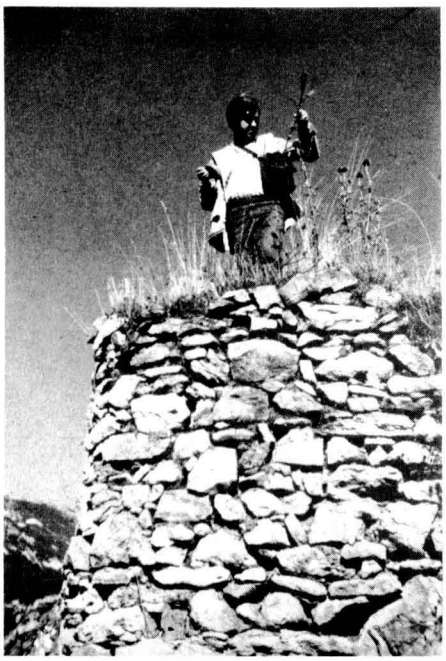
La hipòtesi que identifica el nucli central del castell de Madrona amb l'emplaçament del santuari és força versemblant. D'una banda perquè sembla que és un dels pocs llocs de les parts altes de la serra de Queralt on podria ubicar-se un castell d'ampli albacar, com devia ser el que ens ocupa. D'altra banda, les fotografies de principis de segle (vegeu-ne un exemple a la fig. 1), confirmen que aquest indret havia estat l'assentament de fortificacions de proporcions notables. Allò que cal matisar, però, és l'antiguitat de les fortificacions que apareixen en aquestes fotografies, la més antiga de les quals, deguda a Jaume Monràs (11), correspon al 1876, és a dir, al final de la darrera Guerra Carlina. L'estructura de les fortificacions, sovint amb parets atalussades, suggereix que es tracta d'una obra en gran part relativament moderna, possiblement realitzada o refeta en el context d'aquestes guerres. Cal no descartar, però, que hom pogués haver aprofitat part del traçat i dels murs d'una fortalesa més antiga.

No hi ha dubte que al lloc del santuari hi havia hagut fortificacions anteriors a les bastides o refetes durant les Guerres Carlines. P.e., Mn. Armengou (12), recollint una sèrie de dades inèdites de Mn. Ribera, entre les quals es troba una llista d'obres realitzades al santuari abans de la Guerra dels Set Anys, ens assabenta que el juliol i agost del 1814, *«Arreglen el castell i hi posen cantons de pedra. Hi són emprats molts jornals de paletes i manobres»*.

Alhora, l'examen de les construccions del santuari aporta també algunes observacions suggeridores. P.e., el pany de mur que hom troba a la part de llevant de l'hostatgeria, a la dreta de l'entrada del rebost i a sota del menjador, mereix una certa atenció. Es tracta d'un llenç de paret d'uns 7 m d'alçada per uns 8 m de llarg, construït amb carreus tallats a martell, en la seva major part de gres autòcton (13). A la base, sobretot a l'extrem de migdia, els carreus són més grossos i regulars, disposats amb morter de color blanc, possiblement de calç, actualment molt mineralitzada. En alguns sectors de les parts més altes, l'aparell és de llosetes disposades aproximadament a fileres i amb morter rosenc, possiblement de calç amb granets de sorra i de terrissa. L'aparell d'aquests fragments més nets recorda tipus freqüents els s. X i XI, respectivament. Tanmateix, el mur està força malmès i modificat, amb afegits i adobs molt heterogenis de diverses èpoques, la qual cosa dificulta considerablement la interpretació. A l'extrem de migdia, aquest llenç de paret coincideix amb l'entrada a un magatzem, des de l'interior del qual es pot veure que el mur fa una cantonera i continua vers ponent amb característiques similars. Hom pot reconèixer aquest mur cantoner a la fotografia de principis de segle que reproduïm (fig. 2). Vers tramuntana, i a partir dels

Fotografia de principis de segle de la banda de llevant del santuari, on hom hi pot veure el mur cantoner, que es destaca, més fosc, al peu de l'edifici de l'hostatgeria, a la dreta. (Fotografia feta per Obradors i Boixadera, de Sabadell, i facilitada per Manuel Sistach.)

Un dels tambors refets modernament i que és situat prop de la cisterna, al sector de ponent del santuari (agost, 1990).

9 m esmentats, el mur continua al llarg d'una distància similar i s'acaba amb un petit tambor. L'aparell d'aquesta part, però, és força diferent, fet de carreus molt irregulars, entre els quals hom pot trobar algun fragment de terrissa moderna. Tot plegat suggereix que podria tractar-se d'una part de l'obra de restauració de les muralles feta el 1814 (12) o posteriorment. Val a dir que a la part de ponent del santuari, a prop de la cisterna, hom torna a trobar aquest tipus d'aparell i algun tambor molt similar al descrit (fig. 3).

D'altra banda, al cingle situat al dessota de l'actual campanar encara resten vestigis de la base del mur de l'anomenat per Jaume Monràs *«Baluarte de Monsonier»* (11), que coincideix, si fa no fa, amb les fortificacions que apareixen en primer pla a la fotografia 1, reproduïda ací. Hom pot observar que l'aparell d'aquests vestigis és de carreus petits, majoritàriament de gres. Als fragments situats més a ponent, entre els carreus, hi ha abundants trossos de terrissa i de teules. El que cau sota la línia del campanar, però, mostra l'aparell més net, fet de carreus allargats, bastant ben escairats i disposats aproximadament a fileres, tot recordant un tipus de parament freqüent el s. XI.

El puig del Castellberguedà

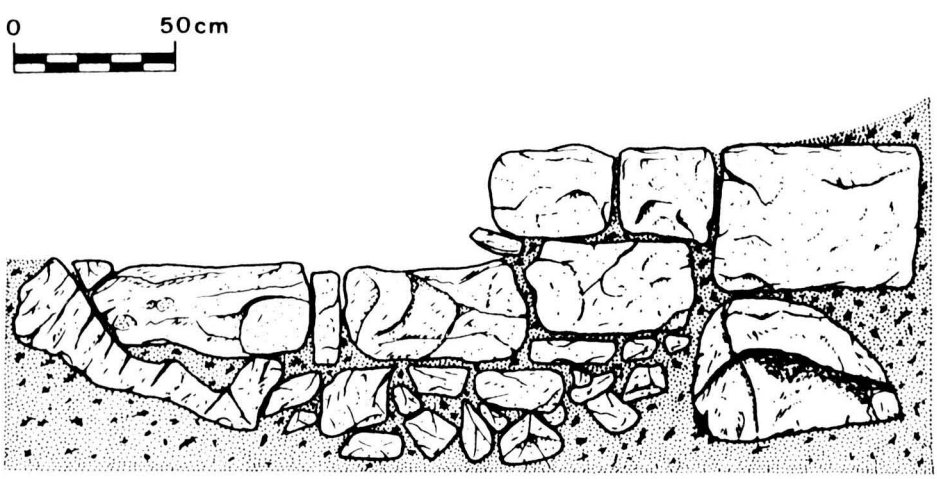
El puig del Castellberguedà es dreça al costat del santuari. A mitja alçada d'aquest puig es troba actualment la capella de la Sta. Cova. A l'obra de Monreal i de Riquer (9) hi apareix un gravat de principis de segle on es representa el puig del Castellberguedà coronat per restes d'edificació. D'altra banda, hom coneix diverses fotografies antigues d'aquest mateix puig (14), on apareix una torre rodona ben conservada al cim. Aquestes imatges, però, no són prou precises per estimar l'antiguitat de la torre. Tanmateix, un document del 1884 conservat a l'arxiu de l'ajuntament de Berga (15) la descriu clarament i suggereix que es tractaria d'una torre d'observació de les Guerres Carlines. Actualment hom pot accedir al cim del puig de Castellberguedà per un corriol que parteix del camí de ronda, entre el balcó d'en Garreta i les escales d'accés al mirador de les Guilles (16). Al cim no s'aprecien gaires restes d'edificació. Amb prou feines la base d'una torre rodona de pedra molt poc treballada i amb restes de totxo. En definitiva, sembla que es tracta dels vestigis de la torre carlina que esmentàvem abans. Això no descarta la possibilitat que hagués existit una torre medieval de guaita en aquest indret, però el fet és que no s'observa cap resta que pugui recolzar aquesta hipòtesi.

El puig de ponent

Amb aquest nom, simplement orientatiu, ens referim al tossal situat immediatament a ponent del puig del Castellberguedà.

Les primeres notícies d'un assentament medieval en aquest indret foren publicades per J. Carreras (17), en el context d'un treball arqueològic sobre la canal dels Avellaners. Aquest autor compara la ceràmica medieval trobada a la canal dels Avellaners amb la descoberta per ell mateix al puig de ponent (que ell anomena del Castellberguedà) on, a més, observà restes de construccions de pedra seca.

Es pot arribar al cim d'aquest puig remuntant per una tartera travessada pel camí de ronda, a l'obaga, poc després del mirador de les Guilles. Després de pujar la tartera, cal seguir amunt per una canal i, una vegada a dalt, just damunt d'un petit desnivell que mena a la part més alta del puig, hom pot trobar les minvades restes d'una construcció. Es tracta d'un fragment de mur rectilini, que té poc menys de 3 m de llarg, orientat de migdia a tramuntana (fig. 4), i que en el seu extrem de migdia és gairebé a tocar el cingle. L'aparell és de carreus de gres i conglomerat autòctons, poc treballats i de tamany considerable (fig. 5), que suggereixen un origen anterior a l'època medieval, potser romà o ibèric. Vers tramuntana es perden les traces, però uns 10 m més enllà del fragment descrit, en línia recta, hom troba una penya d'uns 2 m d'alçada que mostra restes de morter rogenc, fet de calç i granets de sorra i de terrissa, que suggereix que hauria format part d'una construcció medieval a la qual s'hauria incorporat també el fragment de mur descrit. Altrament no s'observa cap resta, ni a llevant ni a ponent; però l'abun-

Alçat del fragment de mur situat al puig de ponent. S'orienta de migdia (dreta) a tramuntana (esquerra).

dant vegetació no permet tampoc fer un examen exhaustiu.

Superficialment i a prop del mur hom troba petits fragments de ceràmica de color grisenc, feta a torn i sense decoració. Correspon al mateix tipus que la trobada per Carreras (17), els fragments més representatius de la qual són exposats al Museu de Berga i pertanyen a olles de forma bicònica o globular. La seva tipologia recorda molt la de les olles bicòniques, d'una datació estimada entre els s. XII-XIII, trobades al jaciment dels forns de Casa en Ponç (18).

Aquestes evidències suggereixen l'ús medieval de la construcció, tot i que l'origen del fragment de mur que resta podria ser més antic. Possiblement seria una guaita o guàrdia, fortificació auxiliar del castell de Madrona. Certament, la panoràmica que hom divisa vers ponent des d'aquest punt és molt més àmplia que la que es pot copsar des de l'indret del santuari, o des de St. Pere de Madrona.

Sant Pere de Madrona

L'església de St. Pere de Madrona es dreça ben vistent al vessant oriental de la serra de Queralt. Serra i Vigué (8) aporten un bon recull de dades documentals i Junyent i Mazcuñan (19) en fan una descripció completa, incloent-hi un dibuix de la plata. Val a dir que en algunes fotografies de principis de segle hom pot veure encara restes d'edificacions properes a l'església, que podrien correspondre a la rectoria. També a prop de l'església s'hi pot trobar avui encara una cisterna, amb canalitzacions a la roca per conduir-hi l'aigua de pluja.

El propi nom de l'església i la seva situació la relaciona amb el castell de Madrona, tot i que queda un xic apartada del que podria haver estat el nucli central del castell, és a dir, l'actual santuari, per considerar-la pròpiament l'església castral.

Pel que fa a edificis religiosos, potser val la pena d'esmentar també les esglésies de St. Joan i de St. Mamet que, d'acord amb un document del 1005, haurien estat localitzades dins del terme del castell de Madrona, a la serra de Queralt (20). Dissortadament, no s'ha trobat cap document posterior que faci referència a aquestes esglésies, i tampoc se n'ha pogut descobrir cap vestigi.

Un xic d'especulació

Les observacions fetes (21) i les evidències disponibles vénen a recolzar la hipòtesi que el nucli central del castell de Madrona podria haver estat a l'indret del santuari, que St. Pere de Madrona seria, si no l'església pròpiament castral, una església clarament vinculada al castell, i que hi podria haver hagut, si més no, una fortificació auxiliar al puig de ponent. Atès que l'indret del santuari ha experimentat nombroses reformes que han emmascarat el que devia ser l'estructura de les fortificacions anteriors, es fa difícil precisar res sense una prospecció arqueològica rigorosa. Tanmateix, si convenim que el nucli central del castell de Madrona hauria estat a l'indret del santuari, considerant també l'òptim aprofitament del terreny, i si admetem que la fortificació del lloc durant les Guerres Carlines s'hauria basat en el «castell» (medieval?) restaurat el 1814 (12), les muralles i baluards que apareixen a les fotografies de principis de segle, des del mur de llevant (fig. 2) fins a les fortificacions de ponent (fig. 1), poden donar-nos una idea, si més no, de les proporcions aproximades que podria haver tingut el castell de Madrona, si el situem en aquest indret.

Moltes de les evidències que suporten aquesta hipòtesi són circumstancials, cal reconeixer-ho. Afegim-ne una altra encara més circumstancial. Aquella cançó d'en Guillem de Berguedà que comença així:

«Quan veig que el temps comença
[a enfredorir
i cants d'ocell no sento per l'espai
que facin bosc i serres retrunyir,
ni flor ni fulla són de color gai,
i mentre els trobadors mesquins a espai
muden la veu –l'hivern els acoquina–,
jo soc aquell que no canvia mai,
content del fred, content de la calina».

Mn. Forner, que féu el trasllat dels textos del trobador al vers català modern copiat ací (3), hi veu el paisatge de Queralt, on Guillem de Berguedà tingué el castell, amb la seva obaga i la seva serralada. Es tracta d'una visió certament subjectiva, que ens agrada, però, compartir.

Detall del fragment de mur del puig de ponent (març, 1991).

NOTES

1. RIQUER, M. de. *Guillem de Berguedà*, vol. I: *Estudio histórico, literario y linguístico;* vol. II: *Edición crítica, traducción, notas y glosario*, Scriptorium Populeti 5 i 6, Abadia de Poblet, 1971.
2. CATALÀ ROCA, P. «Castell de Madrona o Castellberguedà», *dins Els castells catalans*, vol. V, p. 966-970, Dalmau Editor, Barcelona, 1976.
3. FORNER, C. *Guillem de Berguedà i altres trobadors. Obra poètica*, Edicions de l'Albí, Berga, 1986.
4. BOLÓS, J., CURTO, A. i SERRA, A. «El castell de Blancafort al Berguedà», Quaderns d'estudis medievals, 11, any IV, vol. 2, p. 8-18, 1987.

5. SANTANDREU, M. D. «El castells del Berguedà en un document de 1309», Revista d'Estudis Berguedans, 1, p. 101-118, 1982.
6. SANTANDREU, M. D. i VIGUÉ, J. «Castells del Berguedà anteriors al 1300», dins *Catalunya romànica,* vol. XII (El Berguedà), p. 44-49, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985.
7. SERRA i VILARÓ, J. *Baronies de Pinós i Mataplana.* 3 vols., Barcelona, Biblioteca Balmes, 1930.
8. SERRA, R. i VIGUÉ, J. *Sant Pere de Madrona* (notes històriques). A: Catalunya romànica, vol. XII (El Berguedà), p. 127-129, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985.
9. MONREAL, Ll. i RIQUER, M. de. *Els castells medievals de Catalunya,* vol. 2, p. 136-139, Falcó, Barcelona, 1958.
10. RIQUER, M. de. *Història de la literatura catalana,* vol. I, Barcelona, Edicions Ariel, 1964.
11. Hom pot veure una fotografia feta per Jaume Monràs de l'anomenat «Baluarte de Monsonier» a NOGUERA, J. «Jaume Monràs i Mas, promotor fotogràfic», dins L'EROL, 1990, núm. 32, p. 46-49, 1990.
12. ARMENGOU, J. *El Santuari de la Mare de Déu de Queralt,* Granollers, Editorial Montblanc, 1971.
13. CATALÀ ROCA, P. *Comentaris a castells catalans,* Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1990. Hom reflecteix en aquest llibre la opinió de Mn. J. M. Ballarín sobre el possible origen medieval del mur de llevant que descrivim en el text.
14. L'article de Català Roca (referència 2) inclou una foto del puig del Castellberguedà feta a principis de segle per Juli Vintró, on apareix la torre rodona esmentada en el text. Hem vist fotografies similars a l'arxiu de Manuel Sistach, a Berga, una d'elles feta per Jaume Monràs el 1876.
15. Arxiu Municipal de Berga. Leg. 628, «Expediente Murallas». Es tracta d'un inventari de les fortificacions existents a Queralt, signat pels representants civils i militars de Berga el 6 d'octubre del 1884. Hom descriu minuciosament la «Torre del Castell Bergada» i les fortificacions del santuari.
16. BALLARÍN, J.M. *Queralt, Rasos de Peguera,* Berga, Edicions de l'Albí, 1988.
17. CARRERAS i BALAGUER, Josep. «La canal dels Avellaners», dins *El Berguedà de la Prehistòria a l'Antiguitat,* 1a ed., Berga, Àmbit de Recerques del Berguedà, 1990, p. 29-76 (Els Llibres de l'Àmbit).
18. BOLÓS, J. i RIU, C. «Forns de ceràmica de Casa en Ponç», dins *Catalunya romànica,* vol. XII (El Berguedà), p. 129-130, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985.
19. JUNYENT, E. i MAZCUÑAN, A. «Sant Pere de Madrona» (notes descriptives), dins *Catalunya romànica,* vol. XII (El Berguedà), p. 127-129, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985.
20. SERRA, R. i VIGUE, J. «Esglésies del Berguedà anteriors al 1300», dins *Catalunya romànica,* vol. XII (El Berguedà), p. 56-63, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1985.
21. Durant l'elaboració d'aquest treball he rebut ajuda de diverses menes i he fet molts amics. El seu esment en aquesta nota d'agraïment haurà d'anar en lletra petita –imposicions formals– però, en rigor, mereixerien lletres de caixa alta. En primer lloc ha d'aparèixer la família Gorchs; la seva hospitalitat ha fet que estar a Berga fos com estar a casa. Amb l'amic Lluís Viladrich hem triscat plegats amunt i avall de Queralt a la recerca del castell de Madrona. Rosa Serra ha atès totes les consultes de caire històric que li he anat plantejant. Mn. Josep M. Ballarín ens ha brindat suggeriments i substanciosa conversa. El Sr. Manuel Sistach posà a la nostra disposició el seu arxiu de fotografies de Queralt. Per últim, un especial esment al Prof. Martí de Riquer, que rememorà per a nosaltres els seus records de quan estudià el castell de Madrona, i al Prof. Manuel Riu, que tingué l'amabilitat de donar una darrera ullada al manuscrit.

Xavier Bellés
Doctor en Biologia i professor investigador del C.S.I.C.

Arpegi

RONDA MORETA, N.º 4
TELÈFON (93) 821 31 02
08600 BERGA (Barcelona)

INSTRUMENTS MUSICALS i ACCESSORIS
PIANOS, TECLATS i ORGUES
SO PROFESSIONAL
SONORITZACIONS
T.V., VIDEO, HI-FI